

Durkheim Deprem Bölgesinde

Hasan Yeniçırak, Betül Durmaz Yurt

Altı Şubat gecesinin zifiri karanlığı usulca yerini yeni günün aydınlığına bırakmaya hazırlanırken, 04.17’de Pazarcık’ta meydana gelen 7.7’lik depremle sarsılarak güne uyanmıştı Türkiye. Güne bu depremle uyanmanın şokunu henüz üstünden atamadan, yaklaşık dokuz saat sonra 13.24’te Elbistan’da yaşanan 7.6’lık ikinci depremle, Türkiye tarihi boyunca deneyimlemediği en karanlık doğal felaketini tecrübe etmişti. Yaşanan bu iki depremle birlikte Türkiye, doğal felaketlerin yıkıcı gücüyle yeniden yüzleşmiş, toplum genelinde kaygı, belirsizlik ve risklerle dolu bir deprem kültürü egemen olmaya başlamıştır.

Depremın yıkıcı gücü, daha öncesinde tecrübe edilenin ve düşünülenin çok daha ötesindeydi. Bir deprem ülkesi olduğu gerçeği siyasi ve ekonomik çıkarlar uğruna unutturulan Türkiye’de, yıkıcı iki depremin ardından

resmi rakamlara göre 48 bini aşkın ölüm gerçekleşmiş, milyonlarca depremzede hayatındaki çoğu şeyini kaybetmiş ve geri kalanlar da onların acılarına ortak olmuştu.

Milyonlarca insanı depremzede kılan ve bütün ülkeyi yasa boğan bu deprem pek çok boyuttan incelenebilir. Öncelikle şunu belirtmemiz gerekir ki deprem, sel, volkanik patlamalar gibi doğal afetler fiziksel bir olgudur. Fiziksel olgu olduğundan dolayı, deprem sonrasındaki tartışmalar daha çok jeoloji, jeofizik ekseninde yürütülmektedir. Ancak, depremler ve diğer doğal afet türleri fiziksel bir olgu olduğu kadar sosyal bir olgudur da. Can’ın (2020: 20) ifadesiyle söylersek, depremler, tıpkı diğer doğal afet türleri gibi, “... ekonomik, psikolojik ve daha birçok yönden büyük hasarlara ve kayıplara yol açan ve etkileri bakımından

önemli sonuçlar doğuran sosyal bir olgudur”. Sosyal bir olgu olan depremler, barınma, güvenlik, gıda tedariki gibi toplumun temel işleyiş mekanizmalarını bozarak (Perry and Quarantelli, 2005) Parsons’ın (1966) toplumsal sisteminin aksamasına yol açmaktadır.

Depremlerin birey üzerindeki etkisi çok boyutludur. Deprem üzerine ilk çalışmaların da gösterdiği gibi, depremden sonra görülen en yaygın davranışlar panik, histeri, kişisel çöküntü ve anti-sosyal davranışlardır (Quarantelli and Dynes, 1977). Bu beklenen bir davranış türüdür. Ancak, depremden sonra, panik, histeri ve anti-sosyal davranışların aksine, aktif olma ve diğer insanlara yardımda bulunma gibi davranış örüntülerinin de ortaya çıktığı gözlemlenmiştir (Fritz, 1961). Buna göre, insanlar koruyucu olarak algıladıkları eylemleri hızla gerçekleştirirler ve kişisel risklere veya yaralanmalara rağmen başkalarına yardım etmek için ellerinden geleni yaparlar (Drabek, 2017). Bu doğrultuda, bahsetmemiz gereken isimlerden biri Fritz’dir. Fritz (1961) depremden sonra ortaya çıkan bu davranış örüntüleri üzerine incelemeler yapmıştır. Fritz (1961) kasırga, sel gibi çok sayıda afetten sonra yürütülen ampirik araştırmalardan yararlanarak, insanların afet bölgelerine doğru hareket etmesini incelemiş ve afetlerden hemen sonra insanlarda “fedakâr bir ruh hali” başlatan normların geliştiğini gözlemlemiştir.

Fritz’in de gözlemlediği gibi, deprem sonrasında ilk olarak ortaya çıkan sosyal eğilimlerden biri “artan dayanışma”dır. Depremin yıkıcı etkisi ne kadar büyükse, ortaya çıkardığı dayanışma da o kadar büyük olur. Depremin yıkıcı gücünün etkisini hafifleten de

dayanışmanın bu büyüklüğüdür. 26 Aralık 2004’te Endonezya’da gerçekleşen deprem sonrasında veya 11 Mart 2011’de Japonya’da gerçekleşen deprem ve tsunami sonrasında tam olarak gördüğümüz şey Fritz’in bahsettiği “artan dayanışma”dır. Bu durum 06 Şubat 2023 tarihinde ülkemizde gerçekleşen iki büyük deprem sonrası için de geçerlidir. Depremden bugüne kadar olan süreci takip ettiğimizde, depremin yıkıcı gücüne paralel olarak, muazzam bir dayanışma ortaya çıkmıştır. Toplumu oluşturan bütün parçalar, bu dayanışmanın paydaşları olmuştur. Devletin tezahür eden en somut formundan, toplumun en görünmeyen kesimine kadar herkes bu dayanışmanın birer parçasını teşkil etmiştir. Dayanışmanın artması ve sürdürülmesi için de çeşitli ritüeller gerçekleştirilmiştir. Bayrakların yarıya indirilmesi, saygı duruşu ve benzeri anma ritüelleri dayanışmanın artarak sürdürülmesini sağlamıştır.

Bunlara ilaveten, bütün medya kurum ve kuruluşları halkın ortak sesi olacak şekilde bir araya gelerek, yardım kampanyaları düzenlemiş; bu kampanyalar her ne kadar orta ve uzun vadeli siyasi ve ekonomik çıkarlar amacıyla bağış yarışı şeklini almışsa da bu kampanyalar sayesinde depremzedelerin hayat koşullarını iyileştirmek amacıyla büyük meblağlar toplanmıştır. Aynı şekilde, futbol dünyasında ender rastlanacak bir şekilde tek bir ses ortaya çıkmış, düzenlenen bağış gecesi ile depremzedelere gönderilmek üzere önemli miktarlara ulaşılmıştır.

Toplumun bütün paydaşları depremden sonra ortaya çıkan dayanışmanın inşa edilmesinde çok etkili olmuştur. Ancak, bizim burada asıl vurgulamak ve görünür kılmak

istediğimiz şey, deprem gününün daha ilk anından itibaren ortaya çıkan halk dayanışması ve bu dayanışmanın süreklilik durumu olacaktır. Toplumda görünmeyen, yer altındaki insanların, doğrudan ya da dolaylı olarak hiçbir maddi beklentisi olmaksızın, ilk andan itibaren girdiği mücadele dayanışmanın belki de en kutsal kısmını oluşturmaktadır. Sıradan insanların bu süre zarfındaki küçük ve basit gibi görünen eylemleri, dayanışmanın en önemli parçasını teşkil etmektedir.

Deprem sonrasında sokaklar, her cinsiyetten, yaştan, meslekten, sınıftan insanın yardım çabasıyla dolmuştu. Normal hayatta birbirine zıt noktalarda konumlandırılan farklı gruplar yan yana bulunmaktaydı. Birbirleriyle daha öncesinde iletişime geçmeyen insanlar aralarındaki engelleri ortadan kaldırmaktaydı. Yönetimsel açıdan birbirlerine düşman olan ülkelerin halkları arasındaki kin, nefret, düşmanlık deprem bölgesinde ortadan kalkmaktaydı. Eski rekabetler ve çatışmalar, tek bir amaç için, depremzedelerin yanında yer almak için unutulmuş veya en azından bilinçaltına itilmişti. Nitekim Moore (1958) da depremin hemen akabinde gerçekleşen bu sürece dikkat çekmiş, deprem sahasında hâkim olan iklimin, özveri ve cömertlik olduğunu belirtmiştir.

Deprem sonrasında gördüğümüz bu şey tam olarak Durkheim'ın dayanışmasıydı, kolektif bilinciye, kolektif duyguların yoğunluğuydu. Durkheim'a (2018) göre dayanışma, ortak bir bilinçten doğar. Depremden sonra tezahür eden şey de temel kolektif duyguların yeniden vuku bulmasıdır. Durkheim'ın da (2018: 133) belirttiği gibi, "karşıt duygular birbirlerini ittiği gibi, benzer duygular da birbirlerini çekerler ve bu çekim, söz konusu duygular ne denli yoğunsa o denli güçlü olur". Deprem sonrasında

da gerçekleşen bu olmuştur. Dolayısıyla, deprem sonrasındaki bu süreci biz Durkheim'ın sosyolojik perspektifi ekseninde değerlendirebiliriz. Durkheim'ın mekanik dayanışmasında, üyeler, aralarındaki benzerlik duygusuyla bir arada tutulur. Durkheim'ın mekanik dayanışması, toplumsal sistemin aksadığı, iş bölümünün kesintiye uğradığı deprem sonrasında, tam anlamıyla vuku bulmuş; Durkheim'ın hayaleti Kahramanmaraş'ın, Hatay'ın, Adıyaman'ın ve diğer sekiz ilin enkaz altında kalan sokaklarında dolaşmıştır.

Deprem sabahının daha ilk ışıklarıyla birlikte Türkiye'nin her yerinden pek çok insan, depremzedeler için büyük bir mücadeleye girişmiştir. Gerek depremin geniş alanı kapsaması ve şiddetinin büyüklüğünden gerekse de organizasyon eksikliğinden kurtarma ekipleri bir ölçüde geç de olsa olay yerine vardıklarında, resmi sorumluluğu olmayan halk çoktan kurtarma rolünü üstlenmiş, özgeci bir tavırla hareket etmiştir. Turner'ın (1967) da belirttiği gibi depremler, özgeciliğin ortaya çıkması için gerekli duygusal enerjiyi ortaya çıkarmıştır. İnsanlar bu duygusal enerjiyle kendi talihsizliklerini, kendi sosyo-ekonomik açıdan dezavantajlı durumlarını hiçe sayarak, umutla yardım etme çabası içerisinde olmuştur.

Halktan bu insanlar doğrudan veyahut dolaylı şekilde hiçbir kâr amacı gütmeyen, “gönüllü” bir şekilde deprem sokaklarındaydı. Bu gönüllülük, adeta bir kimlik haline gelmişti. Bütün statüler geride bırakılarak, ortak bir kimlik çatısı altında buluşulmuştu: gönüllülük kimliği. Nitekim Mische ve White (1998) da bu

noktaya dikkat çekmiştir. Mische ve White'a (1998) göre, normal hayatta insanın toplumdaki konumunu oluşturan “kimlikler”, deprem zamanında, “gönüllü” ile yer değiştirmektedir. Bu yeni kimlik, gönüllülük, herkesi eşitlemekteydi. Depremin ilk zaman diliminde herkes aynı şeyi yaşıyor, herkes aynı dezavantajlı durumu deneyimliyordu. Deprem bölgesinde, katılımcıların karmaşık sosyal kimliklerinin bağlamından koparıldığı yeni sosyal bir alan inşa edilmişti. Gönüllülerin ortak özellikleri bağlamından koparılan kimlikti (Xu, 2009). Doktoru olsun, madencisi olsun hepsi tek bir amaç uğruna mücadele ediyordu.

Sadece toplum içerisinde değil, uluslararası düzlemde de kimlik farklılıkları ortadan kalkmaktaydı. Meksika'dan, Güney Kore'den, Yunanistan'dan ve dünyanın başka pek çok yerinden gelen arama kurtarma ekipleri Türkiye halkının acılarını, korkularını ve ümitlerini paylaşıyorlardı. Türkiye halkının, yurtdışından gelen arama kurtarma ekiplerinin her bir çabası sonrasında onları kucaklaması, uluslararası siyaset dünyasının ısrarla yıkmak istediği insanlar arasındaki dayanışmayı sıkı sıkıya kuvvetlendiriyordu.

Deprem sonrasında verilen ilk tepkinin artan bir dayanışma olduğu aşîkâr. Ancak depremin ilk etkisi geçtikten sonra, bir başka ifadeyle normalleşme sürecinin başlamasıyla birlikte, Durkheimcı bir ikilemle de karşı karşıya kalmaktayız: Depremin hemen akabinde ortaya çıkan toplumsal dayanışma, ne kadar sürer ve nasıl devam ettirilebilir? Bu soru önemlidir

çünkü deprem ve sel gibi doğal afetler üzerine yapılan çalışmalar, depremin hemen akabinde ortaya çıkan dayanışmacı tepkilerin uzun süreli olmadığını göstermiştir. Moore'un (1958) da belirttiği gibi, kurtarma döneminin hemen ardından, eski hizipçilikler uyanıyor, günah keçileri aranıyor ve düşmanlık geniş çapta tekrardan ortaya çıkıyor. Bu durum ülkemizde, maalesef, çok daha net bir şekilde gözlemlenmektedir. Bu dayanışmacı tepkilerin çözülmesi, halkın büyük çoğunluğunun politikleştiği, hatta siyasi kimliklerin en üst kimlik haline geldiği ülkemizde daha erken safhada gerçekleşmektedir. Tekrardan, bir süreliğine arka planda tutulan siyasi ve ekonomik çıkarlar devreye girmekte, bu çıkarlar doğrultusunda yeni hedefler, yeni düşmanlar belirlenmektedir. Yardım gecesiyle bir araya gelen futbol kulüplerinin, birkaç gün sonra Schmitt'i (2006) haklı çıkarırcasına deprem ve sonrasındaki olaylar üzerinden dost-düşman ilişkisine girmesi bunun en bariz örneğidir.

Depremin hemen akabinde ortaya çıkan toplumsal dayanışmanın bir sürekliliği söz konusu değildir. Ortaya çıkan toplumsal dayanışmanın, neden sürdürülemediğini daha iyi anlamak ve açıklamak için Nanakdewa ve arkadaşlarının (2021) kullandığı "seçim yapabilme" kavramsallaştırmasından bahsetmemiz gerekmektedir. Nanakdewa ve arkadaşları (2021) seçim yapabilme özgürlüğünün, genel düzeyde bireyin bağımsızlık düşüncesini nasıl beslediğini, daha spesifik düzeyde ise bireyin kendilik algısını, biliş ve davranışlarını nasıl şekillendirdiğini incelemişlerdir. Bu çalışma, seçim yapabilme özgürlüğünün dayanışmanın sürekliliğini nasıl etkilediği ile ilgili çıkarım yapabilmemize olanak

sağlar. İnsanların seçim yapabilme özgürlüğü modern kapitalist sistemle birlikte genişlemiştir. İnsanlar özellikle de günümüzde daha fazla seçim yapabilme özgürlüğüne ve fırsatına sahiptir. Bu seçim yapabilme özgürlüğü ve fırsatı da bireyin benlik deneyiminin şekillenmesinde çok önemli rol oynar; bilişsel, davranışsal ve motivasyonel açıdan (Nanakdewa vd., 2021: 3) bireyin kişiliğini belirleyici olma özelliğine sahiptir.

Seçim yapabilen birey, karar mekanizmasının, denetimin ve kontrolün temelinde kendini görür. Bu durum da modernitenin kaçınılmaz bir sonucu olan bireyselci düşüncüyü yaygınlaştırır. Modernite, bireyin sözde "özgürlüğünün ve eşitliğinin" önündeki engelleri "bilimsel akıl" aracılığıyla ortadan kaldırmakta (Burke, 2016); engellerinden kurtulmuş birey de Makyavelist bir ahlâk görüşünü (Machiavelli, 2014) benimseyerek kendi kişisel çıkarlarının peşinden giden pragmatist kişiliğe bürünmektedir. Böyle bir birey tasavvurunda kolektiviteye yer yoktur, kolektif davranma gereksinimi söz konusu değildir. Ta ki felaket ya da afet zamanlarında, sahip olduğunu sandığı denetim ve kontrolün kendi elinde olmadığını fark ettiği zamana dek.

Afet dönemlerinde bireyler aciz kalmakta, belirsizlik, korku ve risk algısını derinden hissetmektedirler. Bu durum da modern dönemin pragmatist bireyinin içsel dünyasında çok önemli dönüşümlere yol açmaktadır. Bunlardan en önemlisi, bireyin risk ve belirsizlik durumunda kolektif bilinçle hareket etmeyi yeğlemesidir. Furedi'nin de belirttiği gibi bireyci toplumlar, risk durumunda kendilerini daha korumasız ve güvencesiz

hissederler (2001: 103). Bu nedenle de dayanışmacı ve kolektif davranışlar bireyi daha iyi hissettirmekte ve onu toplumsal yalıtılmışlıktan alıkoymaktadır. Dayanışmacı süre zarfında birey kendisini kolektivitede var etmeye çalışır. Kolektivitenin bağlamı değişkenlik gösterebilir. Bazen milli, bazen dini, bazen de seküler değerlerin bu işlevi gördüğünü söyleyebiliriz. Bağlamı ne olursa olsun depremin sonrasında kolektif bilincin harekete geçmesiyle birlikte bireysel ya da ötekileştirici kimlikler bir kenara bırakılmakta, dayanışma duygusu hat safhaya ulaşmaktadır. Ancak dayanışmanın sürdürülebilirliği kesintiye uğramaktadır. Bunun en önemli nedeni ise bireylerin, pragmatist bakış açıları, çıkarları ve bencillikleri dolayısıyla hızlı normalleşme sürecine girmesidir. Normalleşme sürecini destekleyen diğer faktörlerin de gözden kaçırılmaması gerekmektedir. Mesela teknolojik aletler ve kitle iletişim araçları ile çok fazla iletiye maruz kalan birey toplumsal hafızasını sürdürememektedir. Bu durum da bireylerin duygu durumlarının anlık değişmesine, tutarsız davranışlar sergilemesine ve dolayısıyla dayanışmanın sürdürülememesine neden olmaktadır.

Bütün bu ifade ettiklerimiz bizi ilk başta sorduğumuz soruya tekrar getirmektedir: Depremin akabinde ortaya çıkan toplumsal dayanışma nasıl devam ettirilebilir? Bu soruya daha açık ve net bir şekilde cevap verebilmek için, Durkheim'in (2018) kavramsallaştırmasına yeniden başvurmak gerekmektedir. Depremin hemen akabinde ortaya çıkan dayanışma, yukarıda da belirttiğimiz gibi Durkheim'in mekanik dayanışmasıdır. Depremin bir sonucu olarak iş bölümü bozulmakta, bozulan iş bölümünün yarattığı yıkımın üstesinden Durkheim'in mekanik dayanışmasıyla gelinmektedir (Turner, 1967). Mekanik dayanışmada insanlar, aralarındaki benzerlik duygusuyla bir arada tutulur. Nitekim aynı acıyı paylaşma durumu bireyleri benzer kılmakta ve bireyleri "gönüllülük" kimliği altında bir araya getirmektedir. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi depremin hemen ardından ortaya çıkan mekanik dayanışmanın, modern bireyin özellikleri dolayısıyla uzun süreli olması beklenemez. Bu yüzden, dayanışmanın sürdürülmesi için yapılması gereken şey, dayanışmanın farklı bir formda yeniden inşa edilmesidir: yani Durkheim'in organik dayanışması.

Depremın hemen sonrasında ortaya çıkan mekanik dayanışma, Turner'ın (1967) da işaret ettiği gibi, organik dayanışmanın temelini oluşturan iş bölümünün yeniden uygulanabilmesi için gerekli bir aşamadır. Mekanik dayanışma ise dayanışmanın sürekliliği için yerini organik dayanışmaya bırakmaktadır.

Durkheim'ın (2018) organik dayanışmasında bireyler, iş bölümünden kaynaklanan karşılıklı bağımlılıkla bir aradadırlar. Organik dayanışmanın temelini oluşturan iş bölümünün en basit örneği olarak afet sonrasındaki yardım ve koordinasyon sürecini gösterebiliriz. Koordinasyonun sağlanması hem deprem sonrasındaki yaraların hızlı bir şekilde sarılması, hem de bireyin güvende hissetmesini sağlar. Bu koordinasyonun sağlanması ise bir ölçüde birey ve grupların siyasi-ideolojik-dini farklılıklarını arka planda tutarak, daha üst bir kimlikle, -yurttaşlık kimliğiyle- sürece katılmasını gerektirir. Yurttaşlık kimliği, bireyin siyasi-ideolojik-dini kimliklerini arka plana atan bir üst kimliktir; toplumun bütün üyelerini mümkün olabildiği kadar eşitleyen bir üst kimlik. Böyle bir yurttaşlık anlayışı insanlar arasındaki farklılıkları bir ölçüde ortadan kaldırarak, insanları daha eşit bir bağlamın içerisine yerleştirir. Bu yurttaşlık bilinciyle, iş bölümünün en basit formlarından olan koordinasyon süreci sağlanabilir ve böylece Durkheim'ın mekanik dayanışmasının temelleri oluşturulabilir.

Kaynaklar

- Burke, E. (2016). Fransa'daki devrim üzerine düşünceler, çev. Okan Arslan, Ankara: Kadim Yayıncılık.
- Can, İ. (Ed.). (2020). Afet Sosyolojisi, İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Drabek, T. (2017). Sociology of Disaster. K. Korgen (Ed.), The Cambridge Handbook of Sociology: Specialty and Interdisciplinary Studies (ss. 139-147). Cambridge: Cambridge University Press.
- Durkheim, E. (2018). Toplumsal İşbölümü (3. Basım). (Çev. Ö. Ozankaya). İzmir: Cem Yayınevi.
- Fritz, C. E (1961) Disaster. R.K. Merton and R.A. Nisbet (Eds), Contemporary Social Problems içinde (ss. 651-694), New York: Harcourt, Brace and World.
- Furedi, F. (2001) Korku Kültürü. (Çev. B. Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Machiavelli, (2014). Prens, L. T. Basmacı (Çev.), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Mische, A. & Harrison W. (1998). Between Conversation and Situation: Public Switching Dynamics Across Network-Domains. Social Research 65:695-724.
- Moore, H. E. (1958). Tornadoes over Texas: A study of Waco and San Angelo in Disaster, Austin: University of Texas Press,
- Nanakdewa, K. et all (2021). The Salience of Choice Fuels Independence: Implications for Self-Perception, Cognition, And Behavior. The Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS), Vol: 118 No: 30 Pages: 1-10.
- Parsons, T. (1966). The Structure of Social Action. New York: Free Press.
- Perry, Ronald W. and E. L. Quarantelli. (Eds). (2005). What Is a Disaster? New Answers to Old Questions. Philadelphia, PA: Xlibris Corporation.
- Quarantelli, E. L., & Dynes, R. R. (1977). Response to social crisis and disaster. Annual review of sociology, 3(1): 23-49.
- Schmitt, C. (2006). Siyasal Kavramı, E. Göztepe (Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Turner, R. H. (1967). Types of solidarity in the reconstituting of groups. Pac. Sociol. Rev. 10:60-68.
- Xu, B. (2009). Durkheim in Sichuan: The Earthquake, National Solidarity, and The Politics of Small Things. Social Psychology Quarterly, 72(1): 5-8.